

Panoràmica de l'espai forestal "Barranc dels Horts – Mas Vell".

EL BARRANC DELS HORTS

UN REDUCTE BOTÀNIC EXCEPCIONAL

Isabel Queralt

El barranc dels Horts és un esplèndid espai forestal de 670 hectàres situat a Ares del Maestre, a la comarca de l'Alt Maestrat, que mostra en la seua composició els avatars socioeconòmics i culturals viscuts al llarg de la seua història, des de conreus d'ametlers, vorejant el llit d'un barranc de muntanya, fins a un bosc monumental de roures de fulla petita i carrasques, arbres de port majestuós unes quantes vegades centenaris que amb la seua presència impressionant tutel·len els ritmes i sons de la naturalesa i confereixen a aquest espai un incalculable valor ecològic i social, únic a la Comunitat Valenciana i a l'estat espanyol.

La finca pren el seu nom del llit que la travessa en quasi tota la seua extensió, el barranc dels Horts. Amb una longitud aproximada de 7 km, presenta un curs irregular, de fet només hi circula aigua en episodis climàtics excepcionals però suficients en temps i bravesa perquè hagen pogut modelar, al llarg dels segles, l'espai ocupat per centenaris arbres que resisteixen els embats erosius del corrent mitjançant poderoses arrels incrustades a les roques.

«PARADOXALMENT UNA ENERGIA RENOVABLE I NO CONTAMINANT POSA EN PERILL LA SUPERVIVÈNCIA D'UN BOSC MÀGIC»

El paisatge geològic, abrupte i agrest, sorprèn. Hi dominen els materials cretacs (calcàries, margues i argiles), disposats en estrats quasi horitzontals. L'erosió diferencial d'aquests estrats origina relleus escarpats amb forts pendents, alineacions de roquissars d'extensió i potència considerables i formacions conegudes com moles, terrenys elevats de superfície plana que culminen la finca als extrems sud-oriental i nord-occidental. Els materials calcaris i els vessants s'han aprofitat per a una de les produccions més tradicionals a la muntanya, on també es troba el combustible necessari: els forns de calç, quatre a la finca, en què s'obtenia calç viva, utilitzada per emblanquinar les parets dels masos (sovint com a mesura antisèptica) i per fer ciment i morter.

En aquest paisatge magnífic la vegetació original de les terres interiors s'ha mantingut poc alterada, a pesar de la intensa activitat agropecuària desenvolupada al territori. Com a resultat, des dels 675 m sobre el nivell del mar, a la rambla Carbonera, fins als 1.175 metres, que s'assoleixen al nord del Mas Vell, als contraforts del tossal de la Marina, es desenvolupa una combinació en mosaic de diferents comu-

Llit del barranc dels Horts amb fort cabal en un període excepcional de pluges, l'any 2000.

Floració de *Crataegus monogyna* al llit del barranc.

nitats de les dues sèries de vegetació climatòfiles presents: sèrie mesosupramediterrània valencianotarragonina basòfila de la carrasca (*Hedera helicis* – *Querceto rotundifoliae sigmetum*) i sèrie supramesomediterrània catalanoaragonesa i del Maestrat basòfila del reboll (*Viola willkommii* – *Querceto fagineae sigmetum*), distintives de les condicions ambientals i de les modificacions causades pels usos ancestrals del territori.

La flora del barranc dels Horts - Mas Vell està composta per 430 taxons, una xifra que representa un notable grau de diversitat i posa de relleu la riquesa florística de la finca. Destaca la presència, en nombre significatiu, d'endemismes iberollevantins i són de ressenyar per la seua raresa les orquídiades (*Cephalanthera damasonium* i *Epipactis microphylla*), el grèvol (*Ilex aquifolium*) i la peònia (*Paeonia officinalis subsp. microcarpa*), característiques de boscs caducifolis d'òptim eurosiberià.

A les zones de menor altitud, més seques, i a les solanes de la zona mitjana es va desenvolupar antigament un dens carrascar que en el seu estat primari era una formació molt rica.

Des de l'edat mitjana, l'explotació dels boscos ha estat de vital importància per a la subsistència dels diversos pobladors de la comarca: les muntanyes subministraven fusta verda per a la construcció i fabricació d'eines i estris; fusta seca com a combustible i excel·lents sòls. Així, les múltiples activitats humanes que s'hi han desenvolupat fins als anys seixanta i setanta (agricultura, ramaderia, explotació llenyatera i producció de calç i carbó), n'han provocat la degradació, amb greus dificultats de reproducció per llavor, i la desaparició en molts espais, en què han estat substituïts per comunitats vegetals secundàries, arbustives i herbàcies.

A aquest procés no ha estat aliè el barranc dels Horts, on, igual com a la resta de la comarca, aquestes pràctiques tradicionals han modificat, en major o menor mesura, l'estat natural primitiu dels carrascars.

L'agricultura de secà, basada principalment en conreus arboris (ametller i avellaner) i cereals, va ocupar

les zones més planes amb sòls profunds. El relleu de l'entorn obligava també a aprofitar les torrenteres acumulant-hi sòls fèrtils mitjançant bancals.

Els terrenys plans, dipòsits col·luvials i al·luvials del quaternari, van ser així mateix aprofitats per a pastures ramaderes. La ramaderia no establada de la comarca –bestiar boví, de llana i caprí– representa una arrelada activitat de gran importància econòmica. Però la necessitat de pastures forçava a talar o aclarir àmplies àrees de bosc, que, consegüentment, ha anat reduint-se i alterant-se. El carrascar aclarit resultant constitueix des de fa mil·lennis el sistema silvoramader de devesa més estès, encara vigent, i representa un model d'aprofitament equilibrat o sostenible.

Però una de les explotacions més intenses dels carrascars va ser el carboneig. La producció de carbó vegetal, molt estesa, sobretot durant la postguerra, ha estat una de les últimes activitats a desaparèixer, fa quaranta o cinquanta anys. Mostra de la seua importància és la toponímia de molts llocs: el pla de les Barraques, a la zona de la finca on es feien les carboneres, o la rambla Carbonera d'Ares com a màxim exponent.

Amb l'abandó de les pastures i de les terres de cultiu, avancen els matolls, fonamentalment argilgars i coscollars, matollar que també va ser aprofitat intensament per alimentar els forns de ceràmica i els rajolars. Com a resultat de tot això, en l'actualitat part dels carrascars de les zones baixes del barranc dels Horts són formacions empobrides amb un sotobosc dominat pel coscoll (*Quercus coccifera*) i l'argilaga (*Ulex parviflorus*).

Per això, des de 1993, any en què aquest espai va ser adquirit per la Fundació Caixa Castelló, s'hi desenvolupen projectes de repoblació dels antics terrenys agropecuaris abandonats i actuacions de reconversió a bosc dels carrascars explotats.

Nombroses espècies es nodreixen de les carrasques: és el cas d'ocells com el gaig (*Garrulus glandarius*), que recol·lecta bellotes i les enterra en diversos "rebosts" per a l'hivern, i de fongs com la tòfona o

Roure de fulla petita centenari al pla de les Barraques, antiga zona carbonera de la finca i devesa del ramat.

Cabra salvatge als vessants rocallosos del barranc.

trufa (*Tuber melanosporum*), molt apreciada com a condiment per l'aroma i sabor.

Al llarg del llit del barranc no es desenvolupa una vegetació de ribera en sentit estricte. Descendeixen per a ocupar aquest ambient els arbres propis de la vegetació continental dels vessants (carrasques, roures de fulla petita i aurons), les espècies arbustives i espinoses que s'hi associen i plantes que requereixen ombra i certa humitat. Una de les més atractives a la primavera és l'arç blanc o espinal (*Crataegus monogyna*), els fruits del qual (cireres de pastor) rics en vitamina C, s'utilitzen a la comarca per elaborar mermelades i licor.

El llit del barranc i els seus vessants són el medi triat per l'escurçó (*Vipera latastei*) per ocultar-se durant el dia i també el refugi de diversos mamífers: rabosot, gat salvatge o cabra hispànica, entre altres.

Gradualment, cap a les zones més elevades i ombrívols de la finca, amb sòls més fonsos i frescos, els carrascars, a través de formacions mixtes, van deixant pas a la roureda centenària, un bosc molt especial, quasi màgic, que embolcalla el caminant en una atmosfera de serenitat i silenci i que exerceix un paper insubstituïble com a productor i protector del sòl i com a suport d'una elevada diversitat vegetal i animal.

El roure de fulla petita, conegut localment com macaruller, arbre sagrat en moltes tradicions en què simbo-

litza la força i la saviesa, empara en la seua immensa organització vegetal nombroses formes de vida: coleòpters, com l'escanyapolls o cérvol volador; ocells com el picot verd o picapins, el gamarús o caro i el duc o brúfol; i mamífers com el teixó, la geneta, la fagina i el porc senglar, la presència del qual ha estat corroborada mitjançant la tècnica de parany fotogràfic.

En l'estrat arbore de la roureda apareixen també aurons (*Acer granatense* i *Acer monspessulanum*), cirerers de Santa Llúcia (*Prunus mahaleb*) o corners (*Amelanchier rotundifolia*), i espècies d'origen eurosiberià, com el teix (*Taxus baccata*) i el grèvol (*Ilex aquifolium*) que a vegades assoleix un port arbore. Davall les copes d'aquests arbres trobem plantes espinoses com l'aranyoner (*Prunus spinosa*) i els rosers silvestres (*Rosa* sp.); herbàcies com l'espígol (*Lavandula latifolia*), l'orella de llebre (*Bupleurum rigidum*), l'escassa peònia (*Paonia officinalis*), violetes (*Viola* sp.) i orquídiades com la curraia (*Cephalanthera roja*); i heures (*Hedera helix*), algunes tan centenàries com els arbres mateixos que les sustenten.

Des de molt antic, les terres de la roureda han estat cobejades per l'ésser humà per la seua fertilitat i facilitat per a convertir-les en praderies d'herba sucosa i abundant. Per això, tradicionalment, aquests boscos no eren talats de forma massiva, sinó aclarits perquè constituïren un sistema agropecuari en què a més l'aprofitament de les bellotes no sols era de gran importància per al ramat, sinó que constituïa una font d'ingressos addicional important, ja que es molien, una vegada seques, per obtenir-ne una farina amb què s'elaborava pa, farinetes o galetes.

Però des del segle XIV, els roures de fulla petita eren també molt apreciats per a la construcció naval, fins al punt que ja es prohibia talar de soca-rel els arbres. Va ser tal l'auge de les drassanes que en el segle XVIII es construeix la primera carretera que, passant pel coll d'Ares, discorria des de Mosquerola fins a Orpesa per transportar la fusta de roure a les drassanes de Vinaròs. Aquesta elevada demanda naval provoca la desaparició

L'AGRESSIÓ DEL PARC EÒLIC ZONA 4

El barranc dels Horts és un espai exterior als parcs eòlics Nevera I, II i III (zona 4), en què està previst instal·lar un total de 58 aerogeneradors de 65 m d'altura de caixa i 70 m de diàmetre de pala. Part dels aerogeneradors dels parcs Nevera II i III s'ubiquen en zona "no apta", segons el Pla Eòlic, qualificació que els promotors del projecte proposen modificar adduint la falta de detall del mapa eòlic.

L'afecció més directa i greu sobre aquest espai és deguda al projecte de "rehabilitar" l'actual pista forestal de 2,5 metres com a via d'accés principal al parc Nevera III per a la circulació dels vehicles especials que transporten els aerogeneradors. Això suposarà (segons l'estudi mateix d'impacte ambiental) la modificació del traçat, al llarg dels seus 5.260 metres de longitud, fins a un ample de 8 metres de calçada i la modificació de revolts fins a un radi mínim de 25 metres amb forts moviments de terra i una superfície afectada directament de 75.360 metres quadrats.

La pretesa rehabilitació del camí en els seus primers 1.250 metres eliminaria més de 5.000 plançons (d'entre cinc i onze anys d'edat i 1-3 metres d'altura) de les repoblacions que es realitzen des de 1993. A partir d'ací, s'alterarà i destruirà un carrascar de més de quaranta anys, esguitat de roures de fulla petita centenaris, parcel·les de repoblació, parets de pedra seca, forns de calç i vies pecuàries i hauran de talar-se almenys vint arbres monumentals que es troben a ambdós marges de la pista actual i dins de l'amplària prevista i es veuran afectats la resta per desmuntis i terraplens. D'altra banda, en alguns punts el pas de la pista entre parets rocoses requeriria voladures.

A més d'aquest accés principal, han d'obrir-se nous camins per intercomunicar els vint aerogeneradors del parc Nevera III i això afectarà una superfície de 19.840 m². Cal destacar que tots aquests vials o camins discorren per zona "no apta" en què no es permet la implantació d'instal·lacions eòliques, però pel que s'ha vist sí la destrucció d'hàbitats i paisatge per les infraestructures associades.

El fort impacte sobre el paisatge deriva de l'alteració dels seus components (rompuda de vegetació, moviments de terra per a obertura de vials i instal·lació de

«LA PRESERVACIÓ DEL PAISATGE HAURIA DE SER UN OBJECTIU PRIORITARI PER A TOTES LES ADMINISTRACIONS, SOBRETOT TRACTANT-SE D'UN ESPAI ÚNIC COM AQUEST»

les màquines) i per la inclusió de nous elements discordants (aerogeneradors) d'unes dimensions tan grans que es converteixen en dominants, distorsionen la línia de l'horitzó i artificialitzen els paisatges forestals i rurals sobre els quals s'assenten. La capacitat de l'entorn –de

caràcter rural i natural– per assimilar-los és nul·la, fet que s'agreuja per l'efecte acumulatiu dels parcs pròxims. S'hi afegeix, com a factor negatiu, l'increment dels nivells de soroll mecànic, vibracions i el risc de col·lisió per a les aus.

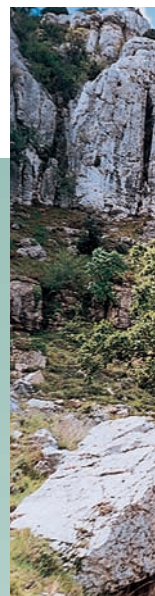
Segons el Mapa de Qualitat Paisatgística, inclòs en la memòria del parc, el barranc en el seu conjunt té una consideració "molt alta" i les moles que el circumden d'"alta". Per tant, no pareix admissible l'impacte dels aerogeneradors en una zona amb aquestes qualificacions.

A més de les consideracions ambientals de caràcter individual, cal ressaltar que la presència d'altres parcs eòlics en les proximitats pot generar efectes sinèrgics i/o acumulatius, a vegades de molta major rellevància que els considerats per a cada un dels parcs i que no han estat objecte d'anàlisi. És necessari, doncs, realitzar una avaluació específica dels efectes sinèrgics i acumulatius que la seua implantació conjunta produeix sobre el medi.

L'efecte sobre determinades variables ambientals, com avifauna, medi perceptual i qualitat de vida (factor humà) podria i hauria d'haver-se analitzat des d'un punt de vista general i integrador dins de la comarca i s'haurien d'haver establert uns marcs de seguretat i de conservació globals per escometre mesures protectores i correctores conjuntes, mesura que hauria minimitzat els efectes negatius per al medi ambient.

El barranc dels Horts - Mas Vell, com a unitat de conca hidrogeològica i biològica indissociable i bosc monumental d'elevat interès científic, educatiu i divulgatiu, no pot ser afectat, ni pel camí d'accés, ni pel parc mateix, basant-se en els seus valors ecològics, alta vulnerabilitat i elevada fragilitat visual. La preservació del paisatge hauria de ser un objectiu prioritari per a totes les administracions, sobretot tractant-se d'un espai únic com aquest.

I. Q.

El roure gros, un esplèndid exemplar de 20 metres d'altura i 6 metres de perímetre de tronc, amb una edat estimada de 550 a 600 anys.

dels mètodes de silvicultura tradicional i de les mesures de protecció establertes des de l'Edat Mitjana. Es practiquen llavors tals massives fins al cessament d'aquesta activitat al llarg del segle XIX, de tal manera que avui la superfície de les rouredes és simbòlica respecte als seus primitius dominis.

No obstant això, al barranc dels Horts sembla que va prevaldre el sistema de devesa i tal vegada gràcies a això ha arribat fins a nosaltres tan elevat nombre d'arbres centenaris, estimats en més d'1.000 després de finalitzar l'inventari forestal de la finca l'any 2002. Per conservar aquest alt grau de naturalitat, la finca forma part de la Xarxa de microreserves de flora de la Comunitat Valenciana amb tres microreserves representatives de flora endèmica i de comunitats vegetals incloses en la Directiva d'Hàbitats de la Unió Europea:

Roureda del Mas - barranc dels Horts. Correspon a un dels fragments millor conservats de la comunitat forestal més valuosa de l'entorn de la finca: la roureda monumental, amb algunes carrasques de la mateixa categoria, acompanyada d'*Acer granatense* i *Acer monspessulanum*.

Roureda del Mas Vell. Bosc mixt de carrasca i roure de fulla petita, amb *Acer monspessulanum* i l'única localitat coneguda a la comarca de *Senecio lagascanus*, endemisme iberollevantí.

La tercera microreserva es troba als voltants de la font dels Horts, en les exposicions més protegides de les alineacions de penyals, i reuneix comunitats rupícoles d'ombria en què destaca la presència de *Hieracium laniferum*, endemisme iberollevantí escàs en aquest entorn.

En la gestió d'aquestes microreserves s'inclouen plans de restauració de l'arbratge monumental que pretenen millorar l'estat dels immensos roures de fulla petita i de les carrasques, sotmesos durant segles a la

simbiosi i el parasitisme de múltiples organismes vius, inclòs l'ésser humà.

Als vessants que conformen la base d'aquests penyals es pot gaudir de diversos roures magnífics, entre ells un dels majors i emblemàtics: el Roure Gros, un esplèndid exemplar de 20 metres d'altura i 6 metres de perímetre de tronc, amb una edat estimada de 550 a 600 anys.

D'altra banda, els elevats espadats calcaris són sobrevolats ben sovint per rapaços com el voltor lleonat, el falcó comú, l'àguila real i l'àguila marcenca.

La font dels Horts és una de les principals de la finca, amb abundant cabal durant tot l'any i encara avui utilitzada com a abeurador de bestiar. En el seu entorn es troben belles falagueres, com la dauradella (*Ceterach officinarum*) i la falzia de pou (*Adiantum capillus-veneris*) i al safareig, l'enciamet de la Mare de Déu o dolceta (*Samolus valerandi*) i *Potamogeton densus*.

Per damunt la font, el cantalàs de dalt és la zona més elevada i rocosa d'aquest ambient. Sobre els sòls esquelètics de les moles i crestes es desenvolupa un savinar de la varietat negral (*Juniperus phoenicea*), acompanyat d'arç blanc o espinal (*Amelanchier rotundifolia*), aladern (*Rhamnus alaternus* var. *balearicus*) i l'espècie rèptil *Rhamnus saxatilis*. Completen el paisatge diverses mates xeroacàntiques amb formes encoixinades, com l'eriçó, coixí de monja o cadireta de pastor (*Erinacea anthyllis*) i l'*Alyssum spinosum*, que esguita de color blanc els pedregars durant la primavera.

Després de segles d'intensa explotació, avui els boscos mediterranis han deixat de tenir una funció merament productiva i han passat a exercir un important paper social i ambiental mai abans considerat.

Per aquest motiu, la gestió de la Fundació Caixa Castelló en aquest espai ha estat i està encaminada a continuar conservant un paratge inigualable, un tresor natural que forma part del llegat patrimonial que devem a les generacions futures. Per a això, des de la seua adquisició, aquesta entitat desenvolupa un programa de gestió i investigació que es materialitza en actuacions enfocades a restaurar-ne els valors paisatgístics, a incrementar-ne la biodiversitat vegetal, a reforçar-ne la protecció i a l'educació ambiental.

Tot i això, una greu amenaça plana sobre aquest espai: el projecte d'un parc edíl·lic als seus voltants, l'accés principal del qual travessaria el cor d'aquest paratge monumental. Paradoxalment una energia renovable i no contaminant posa en perill la supervivència d'un bosc màgic a través del qual han discorregut més de cinc segles de la nostra història, conservada en cada arbre i en cada pedra. ☺

Isabel Queralt. Responsable de l'Àrea de Conservació de la Natura de la Fundació Caixa Castelló Bancaixa.